

De introductie van Van Goor is een historiografisch essay over de wijze van behandeling van Nederlandse geschiedenis in de Indonesische archipel door Nederlandse koloniaal historici in de jaren dertig tot die van Indonesië door historici van nu. Hij verklaart deze ontwikkelingen en noemt interdependentie van actoren de idee die de artikelen in de bundel samenbindt. De inhoud die hij in dit kader aan het interdependentiemodel geeft is echter onvoldoende. Een evenwichtige en onpartijdige beschrijving van de interactie tussen Aziatische machten en de VOC is een eis die tegenwoordig gesteld wordt, maar het is teveel om dat een heuristisch model te noemen. Weliswaar preciseert Van Goor dit model door in discussie met Legge uiteen te zetten welke interdependentie er tussen de 'Company-state' en Aziatische 'staten' groeide. Zijn eigen bijdrage aan de bundel over Pontianak is duidelijk geschreven vanuit dit idee. Het diende ook als leidraad voor het artikel van L. W. Nagtegaal over 'The Dutch East India Company and the relations between Kartasura and the Javanese Northcoast, c. 1680-c. 1740'. Nagtegaal stelt tegenover de these van Ricklefs dat consensus Mataram bijeen moest houden dat veeleer de machtsverhoudingen hierbij bepalend waren.

In de overige artikelen is nauwelijks sprake van interdependentie als heuristisch model. De betrekkingen tussen Aziatische machten en de VOC worden niet ter discussie gesteld, maar als gegeven beschouwd. Met dit punt van uitgang gaan de schrijvers na welke gevolgen de contacten met de VOC voor de Aziatische machten hadden. Het gaat hen om de Aziatische reacties. Om Prakash onderzoekt de monetaire gevolgen van de VOC-vraag voor de economie van Bengalen in het begin van de achttiende eeuw. G. J. Knaap bespreekt het succes of het falen van koffieverbouw op Java, Ambon en Ceylon.

Dan volgen de reeds genoemde artikelen van Nagtegaal en Van Goor. M. E. van Opstall beschreef de ontwikkelingen in de belangstelling in Japan voor Europese wetenschap, techniek en curiosa die via de VOC-vestiging op Deshima werden aangevoerd. P. B. R. Carey leverde in mijn ogen de meest originele bijdrage. Hij analyseert het dagboek van de Yogyakarta pangeran Arya Panular over de jaren 1812-1816. De Engelsen bestuurden toen Java. Panular geeft in dit dagboek in Javaanse versvorm zijn visie op de verhoudingen aan het hof van Yogya, het optreden van de Engelsen daar en de reacties van de hoffacties.

Deze congresbundel laat zien waarmee de deelnemers aan het symposium zich bezighouden of zelfs welke publikatie ze in 1983 aan het voorbereiden waren. Hij is zo een momentopname. De vormgeving is verzorgd, de illustraties zijn toepasselijk en kaartjes ondersteunen de tekst; zelfs een index ontbreekt niet. We mogen Van Goor dankbaar zijn dat hij dit symposium organiseerde en daarna de moeite nam de lezingen uit te geven.

H. K. s'Jacob

T. Kreukels, e. a., ed., *De stad opnieuw in zicht. Sociaal-wetenschappelijke benaderingen van het verschijnsel 'stad'* ('s-Gravenhage: VUGA, 1987, 162 blz., ISBN 90 6095 022 4).

Deze bundel is uitgebracht als het visitekaartje van de in 1983 aan de Utrechtse universiteit opgerichte vakgroep stadsstudies, een combinatie van planologie en de sociologie van bouwen en wonen, waarin tevens stadsantropologen onderdak hebben gevonden. De nieuwe vakgroep wil zich profileren in de richting van wat in de Verenigde Staten 'urban studies' heet: een multidisciplinaire aanpak van steden, niet beperkt tot de sociaal-culturele wetenschappen.

Dit stemt tot hooggespannen verwachtingen, die in de bundel helaas niet worden waar

gemaakt. Deze bevat acht, reeds in diverse boeken en tijdschriften gepubliceerde, bijdragen en een interview, die nauwelijks onderlinge samenhang vertonen. Zij laten hoogstens zien, van welke bouwstenen de Utrechtse vakgroep gebruik wil maken. Ik vind dat een gemiste kans. Artikelen bundelen kan iedereen, al moet gezegd worden, dat de samenstellers een paar hele mooie hebben gekozen. Maar om een herdruk in dit verband te rechtvaardigen, zou toch minstens een poging gedaan moeten worden om ze op één lijn te brengen of om een passend kader te ontwerpen. Dat gebeurt niet. Na een summiere inleiding van nog geen drie pagina's volgen, zonder commentaar, de artikelen. Hoe die uiteenlopen, moge blijken uit het volgende overzicht.

Jan de Vries geeft achtergrondinformatie bij en highlights uit zijn prachtige boek *European Urbanization*, dat vooral gewijd is aan groei, rangschikking en netwerken van steden in West-Europa in de zeventiende en achttiende eeuw. Chr. van Paassen komt in zijn bijdrage 'het achterland van de sociografie', via de *Methodenstreit* in de economie en iets dergelijks in de sociologie uit bij de grondlegger van de Nederlandse sociografie S. R. Steinmetz. Diens 'volk'-begrip wil hij, met behulp van Weber, herinterpreteren tot een 'geografisch-historisch individubegrip' om daarmee de individualiserende benadering binnen de stadsstudies te introduceren. Ook H. D. Flap richt zich op de sociografie. In een korte verhandeling wijst hij op de actualiteit en mogelijke voorbeeldfunctie van 'twee vergeten bijdragen van de sociografie': Steinmetz' opzet voor bestudering van lokale gemeenschappen en het onderzoek, uit 1933, van Kruijt naar onkerkelijkheid in Nederland.

In een boeiend artikel rekent Bart Tromp af met de binnen de stadssociologie nog welig tierende 'klassieke traditie, waarin stedelijk/modern tegenover landelijk/traditioneel wordt geplaatst'. Maar hij constateert tevens, dat er geen nieuw concept voor in de plaats is gekomen. Volgens hem zou dat de wisselwerking tussen morfologie en sociaal leven moeten zijn, maar hij betwijfelt of daar sociologische theorievorming over mogelijk is. Vervolgens gaat hij de amateursociologie van architecten en stedenbouwkundigen te lijf. M. van den Berg evalueert verschillende twintigste-eeuwse uitbreidingsplannen van Amsterdam en benadrukt het vernieuwende karakter van het Algemeen Uitbreidingsplan van 1934.

Vervolgens brengt J. G. Lambooy de economische variabele in. Ook volgens hem is een stad niet goed te definiëren en kan maar het beste beschouwd worden als een extra intensieve samenleving met extra spanningen en ordeningsvraagstukken. Als motor van de stedelijke dynamiek beschouwt hij de economisch-technische ontwikkelingen, die op het institutioneel-bestuurlijke vlak voortdurend tot ingrijpen en aanpassing nopen. Beide zaken moeten dan ook in onderlinge samenhang bestudeerd worden. Dit wordt uitgewerkt aan de hand van twee voorbeelden: de verkeersontwikkeling en de daarmee deels verbonden grondrente, en de evolutie van de stedelijke arbeidsmarkt, waarbij, met name in de Verenigde Staten, de institutioneel en technologisch bepaalde werkloosheid zich concentreert in bepaalde wijken.

Paul Kraemer levert de bijdrage 'stadsvernieuwing van onderop', waarin de actievoerende bewoners worden aangeduid als een culturele onderstroom, eerder dan een politieke beweging. Dit na toetsing aan de omschrijvingen en criteria van een aan dit fenomeen gewijd Utrechts project en enige achterliggende theorieën.

De planoloog Ton Kreukels sluit de rij artikelen af met een bewerking van zijn inaugurele rede. Hij toont zich met name nogal gecharmeerd van de visie van Castells. Deze analyseert, veel genuanceerder dan ik in deze samenvatting kan zijn, het spanningsveld tussen de door de informatietechnologie steeds minder plaatsgebonden economische activiteiten, een daarmee verbonden op centrale plaatsen (historisch) gegroeide outillage en de enerzijds wel en anderzijds

juist niet sterk lokaal bepaalde belevingswereld van (groepen) mensen. Deze inzichten gebruikt Kreukels bij de formulering van interessante, redelijk concrete, aanbevelingen voor stadsplanning. Hier is ook enige aansluiting bij de inzichten van Lambooij.

Het interview met Kreukels en Hans van der Loo gaat aanvankelijk over de distinctie tussen stad en platteland in heden en toekomst en de verschuiving van toonaangevende stedelijke clusters in de ruimte. Maar dan wordt toch nog de kernvraag gesteld: biedt 'stadsstudies' oude wijn in nieuwe zakken of een werkelijk nieuwe aanpak? Daar komt wel een antwoord op: 'stadsstudies bestudeert de maatschappelijke activiteiten, belevingen en culturele vormen in het gebied dat als 'stad' wordt aangeduid', waarna het multidisciplinaire karakter wordt benadrukt. Verder dan een opsomming van een rijtje in dit verband relevante disciplines en hun preoccupaties komt het echter niet. Curieus is daarbij de opmerking, dat in Nederland, in tegenstelling tot in Engeland, vanuit de stadsgeschiedenis nauwelijks een bijdrage aan stadsstudies wordt geleverd. Ik denk eerder, dat deze bijdrage door degenen, die in het centrum van de stadsstudies pretenderen te staan, over het hoofd is gezien.

Nogmaals, het boekje bevat goede tot heel mooie bijdragen. Maar toen ik het had gelezen, had ik wel een gevoel of ik negen brillen had gepast, zonder recept van een oogarts.

P. Kooij

C. Lis, H. Soly, *Een groot bedrijf in een kleine stad. De firma De Heyder & Co. te Lier 1757-1834* (Lier: Liers Genootschap voor Geschiedenis, 1987, 173 blz., f37,-).

De Vlaamse stad Lier is gedurende driekwart eeuw de werkplaats geweest van één enkele maar zeer grote katoenindustrie. In 1757 werd hier de firma De Heyder & Co. opgericht door drie Antwerpse handelaren in respectievelijk koloniale waren, kant en zijde. In 1834 verliet de fabriek het plaatsje echter weer even snel; men nam de wijk naar Leiden, waar men met open armen door koning Willem I werd ontvangen. Dit lijkt een mooi in tijd en ruimte afgeperkt onderwerp, maar de schrijvers hebben zich er niet gemakkelijk van afgemaakt. De ontwikkelingen in Lier worden herhaaldelijk afgezet tegen de industriële ontwikkelingen elders in Vlaanderen. Bovendien pogen ze een andere kijk te geven op het aloude idee als zou de industrialisatie op het continent slechts een imitatie van de Britse zijn, met als belangrijke criteria mechanisering, concentratie en grootschaligheid van de produktie. Dat was in Lier niet het geval.

De firma koos zijn domicilie in de stad aan de Nete vanwege de lage levensstandaard—er was een uitgebreid proletariaat—en dus de lage lonen en vanwege andere voordelige vestigingsvoorwaarden. Lage factorkosten maakten een grootschalige mechanisatie op basis van stoomkracht niet noodzakelijk. Zo werd een belangrijk deel van de weverij uitbesteed aan de plaatselijke huisnijverheid. De Heyder & Co. wist zich in de achttiende eeuw te ontwikkelen tot een volledig geïntegreerd textielbedrijf met eigen weverij, blekerij, ververij, drukkerij, en spinnerij en groeide uit tot één van de grootste textielindustrieën van Europa. Als motor fungeerde evenwel de handel; hier werd veel geld mee verdiend, waardoor het bedrijf uitbreidingen uit eigen middelen kon financieren.

Veel aandacht besteden Lis en Soly aan 'het vinden en binden van arbeiders'. Ondanks een ruime arbeidsmarkt, was er weinig geschoold personeel voor handen en het bedrijf moest soms overgaan tot repressieve maatregelen, zoals het laten oppakken van 'deserteurs'—weggelopen